

УДК 7.072.2:37.036:159.954

СКЛАДОВІ ХУДОЖНЬОЇ ТВОРЧОСТІ ТА ЇХНЕ ЗНАЧЕННЯ ДЛЯ РОЗВИТКУ ТВОРЧИХ ЗДІБНОСТЕЙ У ПРОЦЕСІ НАВЧАННЯ МИСТЕЦТВУ

Ігор Туманов

*Національний лісотехнічний університет України
вул. Генерала Чупринки, 103, 79057 Львів, Україна*

На матеріалах психології художньої творчості визначено взаємозв'язок навчання і творчості в процесі підготовки фахівця мистецьких професій. Виявлено особливість прояву цього зв'язку з метою розвитку творчих здібностей до обраного виду творчої діяльності з подальшим формуванням індивідуального творчого методу в умовах вищого навчального закладу.

Ключові слова: навчання мистецтву, художня творчість, художній образ, настанова художньої школи, індивідуальний творчий метод, естетична настанова суспільства.

Головним завданням художньої школи є розвиток творчих здібностей майбутніх фахівців. У всі часи розвиток творчих здібностей пов'язаний з урахуванням діалектичного взаємозв'язку навчання мистецтву і практики мистецтва. На цій підставі перед художньою школою наявна проблема навчальної творчості, яка б відповідала естетичним вимогам суспільства у той чи інший період його розвитку. Для її вирішення розробляють методи та методології навчання, опановують ті чи інші теоретичні питання.

До проблеми творчості в навчанні вже у 80-ті роки минулого століття (тобто ще в умовах Радянського Союзу) стали ставитися не тільки як до проблеми педагогічної, але і теоретичної. Творчості, як в мистецтві, так і в навчальному процесі, було присвячено низку публікацій, серед яких особливо відомими стали “Вопросы изобразительного творчества” В. С. Кузіна (1971), “Единство познания и творчества в искусстве” Е. М. Савостьянова (1977), “Методологические основы методов обучения” Б. Ф. Ломова (1981), “Формирование графического художественного образа на занятиях по рисунку” Л. Г. Медведєва (1986), “Развитие творческих способностей на занятиях академическим рисунком” В. П. Зінченко (1996) тощо.

На той час автори розробили низку важливих теоретичних і методичних питань, подали практичні рекомендації з удосконалення творчої підготовки в системі вищого професійного навчання. Зазначимо, що вищенаведені праці хоч і присвячені вдосконаленню підготовки майбутнього фахівця, спрямовані на формування у тих, хто навчається, тільки основ художньої творчості. Крім того, зорієнтовані вони були часто тільки на художню класику, причому періоду розквіту Російської академії мистецтв. У цих працях, зважаючи на ідеологічну настанову радянської системи (орієнтацію на реалізм в мистецтві і в навчанні мистецтву), не приділяли уваги розвитку творчих здібностей в аспекті сучасних тенденцій в мистецтві.

Автори часто негативно ставились до так званого “індивідуального бачення” у процесі створення зображень. Таким чином відхилявся основний принцип творчого підходу до процесу навчання, метою якого є формування творчої особистості з виробленням нею індивідуального творчого методу ще в період навчання у вищому навчальному закладі. Зокрема, у праці “Очерки по истории методов преподавания рисунка” (1983) М. М. Ростовцев акцентує, що з “...методичного та методологічного погляду є помилковими міркування про різне психофізіологічне сприйняття одних і тих же предметів різними людьми, тобто теорія, яка стверджує, що якщо всі люди бачать по-різному і по-різному сприймають світ, то хай вони і натуру передають по-різному, як бачать, аби вірно оку. Це глибоко помилково!”. З огляду на це стверджує, що “...педагог не повинен допускати... неправдоподібних думок про форму предмета” [2, с. 206].

На сучасному етапі розвитку вищої художньої школи формування індивідуального творчого методу майбутнього фахівця – це, практично, кінцева мета підготовки, тобто становлення фахівця. Відомо, що реалізується вона в процесі навчально-пізнавальної, навчально-практичної та самостійної діяльності тих, хто навчається.

Формування індивідуального творчого методу відбувається в процесі інтеграції багатьох наук: художньої психології, художньої педагогіки, методики викладання образотворчого мистецтва, історії мистецтва, рисунка, живопису, композиції, скульптури. Головну роль, безумовно, відіграє (як і в усі часи) рисунок, живопис, скульптура, композиція, які формують практично-творчі навички майбутнього фахівця. Цілком зрозуміло, що навчання цим дисциплінам на цьому етапі розвитку суспільства зорієнтовано на особливості сучасного мистецтва. Особливість сучасного мистецтва, яка виявляється у широкому спектрі принципів відтворення форм матеріального світу, зумовлює і особливість навчання, отже, і формування практично-творчих навичок.

На цій підставі в наш час з метою прогресивного запровадження навчального процесу виникає необхідність, з одного боку, обґрунтування

настанови розширення спектра використання зображально-виражальних засобів у процесі навчання рисунку, живопису, скульптурі (як діалектично зумовленої закономірності взаємодії процесу навчання і практики мистецтва), з іншого, – визначення на цій підставі механізму перебігу творчого процесу. Обґрунтування і визначеність із змістом та природою перебігу творчого процесу зумовлюють розкриття сутності концептуальної основи розвитку творчих здібностей тих, хто навчається мистецтву, зокрема рисунку, живопису, скульптурі, композиції як таких, що формують їх творчі навички.

Розглядаючи це питання з позицій раціонального вирішення проблеми, зазначимо, що процес навчання мистецтву повинен відбуватися таким чином, щоб разом із знаннями і професійними навичками ті, які навчаються, розвивали у собі риси творця.

Сьогодні будь-якому педагогові у галузі художньої освіти відомо, що школа повинна піклуватися не тільки про передачу класичних знань та досвіду, що характерно для академічної спрямованості навчання, але і про розвиток індивідуальних рис майбутніх фахівців, які володіли б сучасними засобами, техніками і прийомами творчості.

Науково-теоретичне обґрунтування принципів різноманітного відтворення форм матеріального світу зумовлює логіку і послідовність процесу навчання саме з метою розвитку творчих здібностей майбутнього фахівця відповідно до нових тенденцій в мистецтві і художній культурі в цілому.

Зауважимо, що спрямованість навчання на оволодіння різними способами відображення реальної дійсності є альтернативою спрямованості навчання в радянський період, в основі якого було однобоке натуралістичне відображення форм матеріального світу.

Сучасні твори мистецтва створюють за широкою шкалою художньо-образного відображення форм реальної дійсності – від натуралістичного до абстрактного, із застосуванням новітніх технік і технологій. Саме тому необхідно, щоб майбутній фахівець – спеціаліст вищої кваліфікації (а тільки таким повинен бути результат закінчення вищого художнього або професійно-художнього закладу) одержав всебічну підготовку, яка сприяла б найшвидшій його адаптації в сучасному художньому житті.

Зважаючи на те, що головною метою творчості художника в образотворчому мистецтві є створення художнього образу, зазначимо, що формування художнього образу пов'язане з розвитком процесів пізнання об'єктів зображення. Зображаючи предмети або явища життя, художник робить їх об'єктом вивчення.

За визначенням психологів, художній образ як "...специфічна для мистецтва форма відображення дійсності та виразу думок і почуттів художника..." [3, с. 239], варіативний. Вирізняють образи відчуттів, образи

сприйняття, образи уявлення, образи уяви. Вважають, що, незалежно від форми прояву, образ “проходить” всі етапи формування на рівні свідомої та підсвідомої діяльності мозку художника. Творчість художника є найскладнішим процесом завдяки не тільки складовим елементам, але і складності кожного з них.

Психологи виявили три найважливіших складових процесу, а саме: сприйняття, у процесі якого відбувається вивчення об’єкта або явища; творчий задум або формування художнього образу в свідомості художника (у цьому випадку майбутнього художника), практична робота з метою створення твору у вибраному матеріалі.

Сприйняття – перша складова процесу. В його основі лежать відчуття. Виникаючи в чутливих рецепторах, відчуття передаються в центральну нервову систему людини. У великих півкулях головного мозку розшифровується інформація і створюється образ навколишнього світу. Мозок аналізує і синтезує її.

Надалі в дію вступає пам’ять. Відбувається своєрідне порівняння, накладення образу, що формується, на той, що є в пам’яті. У результаті уявлення про сприйманий об’єкт доповнюється інформацією з образів, одержаних у процесі раннього спостереження аналогічних або таких самих предметів. Художник (а у цьому випадку майбутній художник), сприймаючи об’єкт зображення, фіксує відповідні йому риси, властивості, пропорції, інші характеристики й, одночасно аналізуючи їх в різних площинах та ракурсах, синтезує в різних поєднаннях з метою створення якнайповнішого уявлення і проникнення в сутність того, що зображається.

Отже, художнє сприйняття охоплює два зустрічні процеси. Це, по-перше, дія об’єкта зображення на художника через органи чуття і, по-друге, дія самого художника на образ, який формується в свідомості. Сприйняття, і тим більше художнє сприйняття, – результат двосторонньої взаємодії. “Художній образ несе в собі особливості зображення і особистісні риси художника, тобто якості реальної дійсності і творчої індивідуальності одночасно” [1, с. 47].

Отже, найбільша цінність діяльності художника на цьому етапі творчої роботи над створенням твору полягає в його здатності якнайповніше та найправдивіше скласти уявлення про те, що зображується. Необхідні досвід, своєрідна методика, що дає змогу йому швидко і кваліфіковано розібратися в подіях, явищах, що відбуваються, особливостях предметів, які зображає, тощо.

Творчий задум, творче мислення як другий етап формування художнього образу, є найскладнішим серед інших етапів процесу створення художнього твору (чим і є у цьому випадку навчальна робота у вищому художньому та професійно-художньому навчальному закладі). Воно (творче

мислення) відрізняється багаторівневою опосередкованістю своїх результатів. Чуттєві враження є джерелом розумового процесу. Зароджуючись під час чуттєвого сприйняття, розумові процеси відбуваються залежно і у зв'язку з практичними діями, з постійною перевіркою результатів роздумів.

Уважно спостерігаючи за роботою художника, можна простежити етапи формування розумових висновків у їх зовнішньому прояві через інтенсивність роботи, ухвалення несподіваних рішень, що змінюють манеру виконання роботи.

У мисленні художника (виконавця творчого завдання) помітні дві сторони розумової діяльності. Перша – це репродуктивна її частина, яка дає об'єктивні знання про об'єкт, що зображується. Друга – це репродуктивно-творча діяльність, яка характеризується створенням нових ідей, теорій, концепцій. На основі другого рівня функціонування мислення виникають образи уявлення та уяви. Тобто, "...об'єктивні знання і ідеальні уявлення в різних комбінаціях дають основу для народження художнього образу в свідомості художника" [1, с. 48].

Створення зображення – третій етап процесу. Відбувається він на основі двох перших. Важливе значення має співвідношення першого і другого рівнів мислення, що є основою для процесу творчості, тобто для створення зображення. Залежно від переважання одного з них зображення може бути вивчаючим (за традицією ми називаємо його навчальним), в якому відображено більше конкретних особливостей природи, або творчим, де виявляється більше особистого до того, що зображується, наявне узагальнення, ідеалізація, художність. Працюючи з природи, художник сам визначає міру і співвідношення рис дійсності й ідеалізованих комбінацій.

У реалістичному мистецтві ми знаходимо діалектичну взаємодію двох полюсів. З одного боку, дійсність, освоювана творчою особою, а з іншою – духовний світ творчої особи. Художник створює гармонію, розумне поєднання об'єктивного і суб'єктивного в своїй творчості. Він визначає і міру схожості, і міру відмінності. Визначаючи точний інтервал між схожістю і відмінністю, він спрямовує наші думки на ті або інші сторони дійсності, які наявні незалежно від нашої свідомості, і одночасно вносить в наші уявлення і роздуми про цю дійсність корективи, які до появи зображення були б неможливі.

Художник ілюзорно-натуралістичного напрямку прагне реалізувати лише першу з цих двох можливостей. Ґрунтуючись на репродуктивній стороні свого мислення, "...він намагається переконати своїми роботами, що перед нами точна копія дійсності. Але, переконуючи в тому, що перед нами сам предмет, саме життя, він заперечує тим самим значення структури художнього твору. У результаті він виявляється представленим в своїй роботі

тільки технічною майстерністю, за допомогою якої він відображає лише поверхню дійсності, її зовнішній вигляд” [1, с. 48–49].

Художник формалістичного напрямку заперечує репродуктивну частину зображення. Апелюючи до зовнішніх форм художності, ігноруючи їхні змістовні функції, він імітує зовнішні риси головних форм художнього виразу. “Творчість художника-формаліста основана на продуктивно-творчій діяльності свідомості. Будь-які відступи від зовнішньої подібності розглядаються ним як прояв творчої активності” [1, с. 48–49].

Проте художня творчість в образотворчому мистецтві сягає своїм єством і коренями в дійсність, яка, як відомо, є критерієм істини.

З огляду на це підкреслимо: розумне поєднання репродуктивної і продуктивно-творчої сторін розумової діяльності виконавця дає йому можливість з’єднати об’єктивно існуючі ознаки предмета і особисте ставлення до нього в створюваному ним образі.

Художній образ в свідомості виконавця формується відповідно до його образотворчої діяльності. Це означає, що в процесі сприйняття, одночасно з аналізом предмета зображення, він намагається уявити майбутнє зображення в конкретному образотворчому матеріалі. Це можуть бути олівець, вугілля, пастель, акварель, глина, мармур, метал тощо.

Графік намагається уявити майбутнє зображення у техніці графіки, живописець – у техніці олійного живопису, скульптор – у глині, камені або металі та ін. Постійно працюючи з тим або іншим образотворчим матеріалом, знаючи його досконало, він мимоволі «перекладає» сприйману дійсність на умовну мову зображення в тій або іншій техніці або манері.

Уже на початку сприйняття (завдяки наявному досвіду роботи в певному матеріалі або техніці) художник (майбутній спеціаліст вищої кваліфікації) прагне побачити в живій природі ті ознаки, які будуть прийнятні для виразної мови цього матеріалу або техніки. “Технічні навички і секрети майстерності приходять до художника не самі собою, а в результаті тривалої наполегливої роботи. Свобода і віртуозність володіння мовою мистецтва дає можливість художнику цілком віддаватися творчості, пише М. М. Ростовцев, легко вирішувати творчі задуми. Художник, який слабо володіє зображальною технікою, стає скутим і не може повною мірою виразити свої задуми” [2, с. 184].

Технічна майстерність володіння зображальним матеріалом для художника – це спосіб вираження думок, що виявляється в характері форми, об’єму, фактури того, що зображується. З їхньою допомогою він домагається найбільшого ефекту і виразності художнього образу в рисунку, графіці, живописі, скульптурі.

З причини того, що творча діяльність людини розвивається на основі її пізнавальних здібностей, в образотворчій діяльності художник виходить за

межі даного природою і створює нове відповідно до своїх мети і завдань. Отже, "...відзначаючи різний характер пізнання і творчості в образотворчому мистецтві, ми водночас бачимо їхній зв'язок. І не тільки в тому значенні, що творчість без пізнання неможлива. Творчі компоненти діяльності у художника є і у складі чуттєвих уявлень, уявлень під час сприйняття, і в системі понятійних образів на рівні мислення, і в самій практиці зображення" [1, с. 49–50]. Це зайвий раз підтверджує твердження, що навчальна творчість і творчість професійна мають єдину основу.

Пізнання, а в умовах художньої школи – вивчення, аналіз в процесі створення роботи, і творчість – це єдиний, взаємозумовлений процес, оскільки творчість пронизує всі етапи роботи і над рисунком, і над живописом, і над скульптурою. Виділити в діяльності художника (майбутнього художника) окремо два паралельних, незалежних один від одного механізми, виявляється неможливим, та і немає в тому сенсу. Тому створення художнього образу в процесі навчання під час виконання завдань із спеціальних дисциплін на старших курсах вищої художньої школи природно, логічно і необхідно. Змістовна сутність його залежатиме від поставлених перед тими, хто навчається мистецтву, завдань у вигляді певних творчих настанов, що є наслідком того або іншого методу (або методів) навчання, а це перевага навчального закладу, його педагогічного колективу.

Досягти високих результатів у розвитку творчих здібностей студентів на всіх етапах навчання рисунку, живопису, скульптурі можливо за умови правильної та своєчасної орієнтації студентів у питаннях головних напрямів і мети навчання, що визначає загальний, генеральний напрям їхнього розвитку. Проте свідоме творче ставлення кожного студента до навчальної роботи, у процесі якої можливий розвиток творчих здібностей, не може бути досягнуте шляхом разової дії. Тільки завдяки постійній дії з боку педагогічного колективу протягом усього навчання і в спеціальних умовах можливий цей процес. Необхідне уміле поєднання методів розвитку творчих здібностей і умов, в яких ці методи зможуть проявити свою виховну та розвивальну дію.

Головною формою дії на свідомість студентів у навчанні рисунку, живопису, скульптурі є форма педагогічної настанови. Створення у студентів потреби в творчій роботі, а також керівництво ними відповідно до етапних завдань роботи над навчально-творчим зображенням – найважливіша умова розвитку творчих здібностей.

-
1. *Зинченко В. П.* Развитие творческих способностей на занятиях академическим рисунком. Ростов н /Д, 1996.

2. *Ростовцев Н. Н.* Очерки по истории методов преподавания рисунка. М., 1983.
3. Эстетика: Словарь. М., 1989.

THE CONSTITUENTS OF ARTISTIC CREATIVITY AND THEIR VALUE FOR DEVELOPING CREATIVE ABILITIES IN LEARNING ARTS

Ihor Tumanov

*National Forest Technical University of Ukraine
General Chuprynka Str., 103, UA-79057 L'viv, Ukraine*

Based on the psychology of artistic creativity the paper determines the interconnection of learning and creativity in preparing the specialists of art professions. It reveals the specific peculiarities of this link in a higher educational institution aimed at developing creative capabilities for the chosen activity, and individual creative method, as well.

Key words: teaching the arts, artistic creativity, artistic image, demands of artistic school, individual creative method, aesthetic demands of society.

Стаття надійшла до редколегії 21.05.2007

Прийнята до друку 17.09.2007